

יהודים בעולם המוסלמי – דף סיכום

היסטוריה חמ"ד · כיתה ז' · יחידה 2: היהודים תחת השלטון המוסלמי

במאה השביעית יצאו שבטים ערביים, מאוחדים בדת חדשה – האסלאם, לכבוש שטחים עצומים. בתוך עשרות שנים שלטו המוסלמים מהודו ועד ספרד. לראשונה מזה מאות שנים חיו רוב היהודים – בבבל, בארץ ישראל, במצרים, בצפון אפריקה ובספרד – תחת שלטון אחד. המצב החדש פתח אפשרות לקשר הדוק בין הקהילות, אבל העלה גם שאלה: מי יעמוד בראש העם היהודי?

1. מעמד היהודים: «בני חסות»

- האסלאם הבחין בין עובדי אלילים לבין «אנשי הספר» – יהודים ונוצרים, שבידיהם כתבי קודש. אנשי הספר קיבלו מעמד של בני חסות (בערבית: ד'ימים).
- בני החסות קיבלו הגנה על חייהם ועל רכושם, וחופש לקיים את דתם – ובתמורה שילמו מס גולגולת מיוחד (ג'יזיה) וקיבלו על עצמם מגבלות.
- המגבלות רוכזו במסמך המכונה «תנאי עומר»: איסור לבנות בתי תפילה חדשים, חובה ללבוש בגדים או סימנים שמבדילים אותם מהמוסלמים, איסור לשאת נשק ולרכוב על סוסים, ואיסור לבנות בית גבוה מבית של מוסלמי.
- בפועל, השלטונות לא תמיד אכפו את המגבלות. ברוב התקופות היהודים היו מיעוט «נסבל» – נחותים במעמדם, אבל בטוחים יחסית; היו גם תקופות של רדיפות.

2. ההנהגה: ראש הגולה והגאונים

מנהיג / מוסד	היכן?	תפקידו
ראש הגולה	בבל (בגדד)	צאצא של בית דוד. מנהיג מדיני: ייצג את היהודים מול הח'ליף ומינה דיינים.
ראשי ישיבות בבל – הגאונים	סורא ופומבדיתא	מנהיגים רוחניים: פסקו הלכה, לימדו וענו על שאלות מכל העולם היהודי.
ראש ישיבת ארץ ישראל	טבריה, אחר כך ירושלים	טען שארץ ישראל היא המרכז ושלה הסמכות, למשל בקביעת לוח השנה.

המילה «גאון» היא קיצור של התואר «ראש ישיבת גאון יעקב». בין ישיבות בבל לישיבת ארץ ישראל התנהל מאבק על הבכורה. לבבל היו יתרונות: קהילה גדולה ועשירה, קרבה לבירת הח'ליפות ו«התלמוד הבבלי» שהפך לספר היסוד של ההלכה.

3. שאלות ותשובות והגניזה הקהירית

- קהילות רחוקות שלחו לגאונים שאלות בהלכה ובאמונה, ואלה השיבו במכתבים. הספרות הזאת נקראת «שאלות ותשובות» (שו"ת). כך התפשטה הסמכות של בבל, והקהילות נקשרו זו לזו.
- הקהילות שלחו עם השאלות גם תרומות כסף לישיבות – וכך נוצר גם קשר כלכלי.

- בבית הכנסת בן עזרא בפוסטאט (קהיר העתיקה) נשמרו במשך מאות שנים מסמכים וכתבי יד בחדר «גניזה», כי לא זרקו דפים שיש בהם שם ה'. בסוף המאה ה־19 חשף אותם החוקר שלמה שכטר, והם מגלים לנו חיי יום־יום, מסחר, מכתבים ופסקי דין מתקופה זו.

4. רב סעדיה גאון (רס"ג)

- נולד במצרים בסוף המאה ה־9, ובשנת 928 התמנה לגאון ישיבת סורא – אף שלא היה בן בבל.
- מאבק בקראים: הקראים קיבלו רק את התורה שבכתב ודחו את התורה שבעל פה. רס"ג כתב נגדם בחריפות והגן על מסורת חז"ל.
- מחלוקת בן מאיר: ראש ישיבת ארץ ישראל קבע את לוח השנה באופן שונה מבבל. רס"ג נלחם בעמדתו – והעמדה הבבלית התקבלה.
- כתב בערבית־יהודית, הושפע מהפילוסופיה של זמנו ותרגם את התורה לערבית. ספרו הידוע: «אמונות ודעות», שבו הוא מראה שהשכל והאמונה אינם סותרים זה את זה.

5. הרמב"ם – רבי משה בן מימון

- נולד בקורדובה שבספרד ב־1138. משפחתו נמלטה מרדיפות שליטים מוסלמים קנאים (המווחדון), נדדה לצפון אפריקה ולאחר ישראל, והשתקעה במצרים.
- בפוסטאט שימש מנהיג הקהילה ורופא בחצר השלטון.
- «משנה תורה»: ספר בעברית ב־14 חלקים המסדר את כל ההלכה – כדי שכל יהודי יוכל לדעת מה לעשות בלי לחפש בים הספרים.
- «מורה נבוכים»: ספר הגות בערבית־יהודית לאנשים שלמדו פילוסופיה ומתלבטים איך ליישב אותה עם התורה.
- נפטר ב־1204 ונקבר בטבריה.

שנה / תקופה	אירוע
המאה ה־7	כיבושי האסלאם; רוב העולם היהודי תחת שלטון אחד
המאה ה־8	צמיחת תנועת הקראים
921–922	מחלוקת לוח השנה בין בן מאיר לרס"ג
928	רס"ג מתמנה לגאון סורא
1138	הולדת הרמב"ם בקורדובה
1204	פטירת הרמב"ם

מושגים לזכור

- בני חסות (ד'ימים) – יהודים ונוצרים תחת שלטון האסלאם, מוגנים תמורת מס ומגבלות
- ג'יזיה – מס הגולגולת שבני החסות שילמו
- תנאי עומר – רשימת המגבלות על בני החסות
- ראש הגולה – המנהיג המדיני של יהודי בבל, מבית דוד
- גאון – ראש ישיבה בבבל (סורא, פומבדיתא)
- שו"ת – שאלות ששלחו הקהילות ותשובות הגאונים
- קראים – כת שדחתה את התורה שבעל פה
- הגניזה הקהירית – אוסף מסמכים שנשמר בבית כנסת בפוסטאט

לב לדעת – לחשוב ולדון

- איך אפשר לשמור על זהות ייחודית ובכל זאת לקחת חלק בתרבות של הסביבה? בדקו איך רס"ג והרמב"ם עשו זאת.
- מה מאחד עם מפוזר? חשבו על התפקיד של השו"ת ושל ספר הלכה אחד בחיבור בין קהילות.

הדף נכתב בניסוח מקורי לפי נושאי היחידה בתוכנית הלימודים בהיסטוריה חמ"ד לכיתה ז' (משרד החינוך).